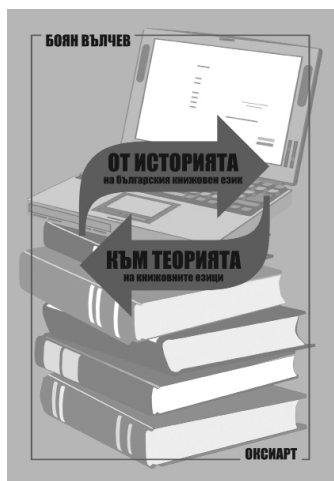

„КЪМ ЕЗИКА ТРЯБВА ДА СЕ ОТНАСЯМЕ НЕ КАТО НЕГОВИ ГОСПОДАРИ, А КАТО ДОБРИ СТОПАНИ – ...“

Боян Вълчев. От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици. София, 2009.

Това е посланието на автора, което ни посреща на вътрешната корица на последната книга на Боян Вълчев. Понататък то продължава така: „... да го познаваме и разбираме, да бъдем реалисти, а не догматици, да съзнаваме, че той се развива заедно с непрекъснато променящото се общество...“ А на гърба на книгата в краткия представящ текст са посочени редица въпроси, които си поставят мнозина от нас и чиито отговори са дали кръв и плът на това изследване: „Какво представлява книжовноезиковата норма? Кой определя кое е правилно и кое не е правилно в езика? И какви са основанията му за това? Защо нещо е правилно или неправилно?“

През последните години интересът към историята на книжовния език като че ли отново се възроди. Задушавана от десетките чужди теории, които българската граматическа мисъл охотно възприема, копира и адаптира през последните години, без да е създала сама

собствена освободена от нерелевантни идеологемни доктрина, книжовноезиковата история отново дава признаци на съживяване. Не особено дългата история на съвременния български книжовен език като че ли до много голяма степен е изучена и по-нататъшните детайлни изследвания реално вече не дават нови, неочаквани и полезни резултати, които биха подпомогнали опознаването на процесите и преди всичко на днешното състояние на книжовния език в практиката на обществото. Нещо повече – когато историческите изследвания не са насочени към съвременното, за да ни помогнат да разбираме „поведението“ на езика, те всъщност представляват само любопитство към миналото, а много често и самоцел: неориентирано и неадресирано знание, което потъва по рафтовете на библиотеките и никой вече не посяга към него. Книгата на Б. Вълчев е посветена именно на динамиката в развитието на езика и е насочена както към специалистите, така и към всеки член на българското общество. Ясно личи стремежът да се покажат редица догми и несъответствия между живота на българския език и статичността на формалната кодификация, на която държат упорито т. нар. „кодификатори“, а мнозинството потребители напълно игнорират. Защото по този начин филологическата наука се е завъртяла в свой кръг от занимания, които не обслужват обществото и всъщност не са маргинализирани и обезценени нея сама.

През 2008 г. Б. Вълчев издаде книгата „Възрожденските граматика на българския език“ – един фундаментален труд, който може да бъде определен като енциклопедия, представляваща много обстойно и аргументирано развитие на българската граматическа мисъл. За кратко време тази книга се превърна в настолен учебник по история на българския книжовен език за студентите българисти. Двете по-

следни книги на Б. Вълчев, макар и с различен обект, всъщност са в диалог, чрез който са представени редица съвременни и нови за историческата ни лингвистика концепции на автора. Читателят неминуемо открива, че заниманията на Б. Вълчев с възрожденските граматика съвсем не са били самоцелни – това е била подготвящата стъпка към следващата книга.

Преди да пристъпя към отделни страни на книгата, ще направя уточнението, че за преподавател по езикова култура на студенти българисти, какъвто съм аз, е много трудно да представи тази книга. Трудността произтича от факта, че днес голяма част от авторите тези се приемат с резерви от редица работещи в тази област филолози, тъй като влизат в противоречие с кодификационната догма. Самият автор уточнява, че оценката му за определени явления се различава по-малко или повече от някои възприети за общовалидни представи. Разминаването е много сериозен сигнал за размисъл: съвременността неумолимо налага своя отпечатък върху езиковите явления и е въпрос за адекватна реакция отразяването на динамиката в съвременния ни език. Тази динамика всъщност е неделима част от човешкото развитие, всеки ден нещо се променя, променят се хората, променя се и езикът им. Когато промяната придобие устойчив характер, тя закономерно се превръща в правило – писано или не, то е факт в реалната речева практика. Тогава филолозите обикновено започват да говорят за масова грешка. Именно тук възниква важният въпрос: да останем ли при класическата хипотеза за вечно изоставащата кодификация, което ми се струва нелогично, при положение, че всяка съвременна ориентация следи като подход не изоставането, а напредъка. Доводите в полза на противното са много – етимологията, устойчивостта в исторически план, диалектите и др. Срещу тях застава съвременното състояние, съвременният човек със своите потребности и със своя език. Днешният облик на езика е част от историята му утре. Промените, макар и да изглеж-

дат бавни във времето, всъщност са изключително динамични и винаги са в много тясна връзка с промените в обществото, измененията в манталитета, влиянията от други езици и др.

Книгата на Б. Вълчев поставя въпроси към ключови за книжовноезиковата история проблеми. На първо място е застъпена тезата за приемствеността в историята на езика. Днес като че ли историците на езика все повече се отърват от „пресилено патриотичната“ идея за непрекъснатост на книжовноезиковата история от Средновековието до наши дни. Като отчитат редица социално-икономически и културно-просветни характеристики в развитието на обществото и езика, те вече са склонни да приемат реалистично, че като цяло развойните книжовноезикови процеси от старобългарския период заглъхват след края на XIV в. и се „раждат“ отново по-късно, през Възраждането, но вече в напълно различен контекст и под напора на напълно нови социални дадености. Пряко свързан с този проблем е въпросът за историческата типология, която произтича от взаимодействието между обществото и книжовния език. Ключова роля в тази система имат институциите и образованието, т.е. обществената необходимост от книжовен език и мултиплицирането на владеещите и ползващите книжовния език. Безспорно приносна тук е и съпоставката между българската и немската книжовноезикова ситуация, която е една от основните оси в цялото изследване. Не е нужно тук да се уточнява колко важен и модерен е този съпоставителен подход. Достатъчно е да се каже, че досега такова изследване никога не е правено така пълно и задълбочено. Сещам се за няколко подобни изследвания на Б. Парашкевов и Х. Валтер и с това списъкът се изчерпва. Особено интересно в случая е това, че се съпоставят два напълно различни книжовни езици – различни като генетичен произход, различни и по историческия си тип. Така чрез яркия контраст релефно се откроява историческата им типология. Достоверността на изследването и изводите, до които достига авторът, са подкрепени с много богат илюстрати-

вен материал, цитиран от авторитетни изследвания: като се тръгне от идеята за социалната пирамида и нейните променливи характеристики в различни периоди и се стигне до интересните количествени данни, систематизирани в таблици, които отразяват много показателни статистически данни за броя на училищата в градовете и в селата, броя на работещите интелектуалци, спецификата на занаятите – все явления, които са важна основа за опознаване и интерпретиране на градивните процеси в книжовния език. Това са изключително важни факти, без които нито едно изследване не може да претендира за достоверност и изчерпателност. Малко са проучванията, които осветляват чрез подобни данни езиковата ситуация през Възраждането. Приносът на Б. Вълчев в това отношение е не само в илюстрацията на тези факти, а в прякото търсене на връзките им с езиковия развой и с нашето съвремие. Контекстът и тук е много широк и именно с това достоверен – езиковите модели са поставени върху широка основа: книжовност – книжнина – образование – институции – социално-икономически характеристики – структура и състав на населението.

Важен е и въпросът за диалекта и отношението диалект – книжовен език. В рамките на своята интерпретация Б. Вълчев много убедително защитава идеята, представяна в последните години от социолингвистите, че диалектите постепено отмират. Склонен съм да приема, тъй като това е безспорно, че съвременността много агресивно е оставила своя отпечатък върху отделните региони, вярно е, че глобалните процеси уедриха големите градове и обезлюдиха селата. Влиянието на медиите е изключително голямо, големият град създава условия за високо образование, квалифицирана работа и перспективи за реализация. Докъде обаче ще стигне този процес и как ще се отрази върху структурата и езика на българското село, е трудно да се прогнозира. Диалектът в чистия му вид вече не съществува, но негови разновидности се пазят там, където възрастните носители все още са живи.

Категоричната теза за пълното изчезване на диалекта все още ми се струва много крайна. Ясно е, че завърщащите се в селото ще внесат в него различни езикови елементи, които са резултат от влияние от други системи. Тук трябва обаче да се изследва какви хора се завръщат или отиват да живеят на село, към коя възрастова група спадат, с какво се занимават там и т.н.

Специално внимание в книгата е отделено на отношенията между писмената и устната форма на книжовния език в съвременен план. Авторът особено ясно е изразил виждането си, че днес писмената и устната форма на книжовния език представляват лесно проследимо единство, имащо общо-народен характер. Направен е обстоен преглед на концепциите на представителите на Пражкия лингвистичен кръг, поставили основите на теорията на книжовните езици, която за съжаление никога не е била „събрана“ на едно място и „записана“ в завършен вид. За специалистите част от проблемите са познати, но в редица детайли Б. Вълчев внася свой поглед, който в рамките на текста е добре аргументиран.

В частта, посветена на езиковата норма и кодификацията, са разглеждани важни проблеми, свързани с двете понятия не толкова в теоретичен план (въпреки че и това е направено), колкото с оглед на актуалните езикови проблеми, пред които е изправено цялото ни общество, а не само лингвистите. По-важен тук е въпросът за мисията на лингвистите и за това кой всъщност е кодификаторът, кога и как той утвърждава нормите под формата на правила в речниците и граматиките. Неприятен ще остане фактът, регистриран само преди половин година, когато учени от Института за български език обявиха „Правописния и правоговорен речник на българския език“ с автори Христо Първев и Петър Пашов за „ненормативен“. Позоваването на закони от средата на миналия век е напълно неадекватно. Важното в случая беше, че Министерството на образованието и науката направи смела стъпка като дари на всички български училища този речник по правопис и право-

вор. Проблемите, които Б. Вълчев разглежда в тази част, вълнуват отдавна лингвистите. За много от тях редица езиковеди (П. Пашов, М. Виденов, Ив. Харалампиев, Б. Вълчев и др.) отдавна са изказали своите мнения в полза на дублетността. По-важното е, че в речта на носителите на езика тези явления, известни с наименования като *мекане*, *якане*, *ъкане*, вече са утвърдени с различен от нормативния облик. А на лингвистите, дръзнали да „кодифицират“ извън „официалната кодификация“, трябва да се признае не само смелостта, но и професионалната аргументация, съчетаваща историческия със социолингвистичния подход.

В тази част са представени и убедително защитени в рамките на собствената си парадигма явления, *свързани с изразяването на учтивостта, с членуването, с надежните форми при някои местоимения, бройната форма, звателните форми, назоваването на жени с оглед на тяхната професия или дейност* и др. Авторът убедително интерпретира антилогичността, наложена от нормата, като се уповава на речевата практика и предлага собствен прочит в полза на утвърдилите се в живата реч варианти. Концепцията на Б. Вълчев за членуването може да бъде отделена в самостоятелна глава. Не е тайна, че този въпрос – станал актуален в края на Възраждането, но навлязъл в кръга на кодификационните актове през 90-те години на XIX в. – непрекъснато предизвиква дискусии и предлага различни решения, някои от които са повече от екстравагантни и предизвикват само усмивка и пренебрежение. Не е притесняващо отношението на езиковедите – то е част от разногласията, от които ще се роди истината. Силно притеснителен е фактът, че когато стане дума за езикови проблеми, вниманието винаги се насочва към пълния и краткия член и към чуждите думи. Позицията на Вълчев е аргументирана с примери от диалектите и от историята на езика, с детайлно описание на времето и начините, по които това правило се е настанило в кодификацията. А никое представително статистическо изследване не е показало дали то е действи-

телна част от книжовноезиковата практика. Б. Вълчев е защитил убедително позицията, която категорично оспорва статута на това правило и изобщи потребността от него. Тук си струва да се посочи, че от редица добри познавачи на българския език то многократно е окачествявано като „изкуствено“, а за да се оправдае съществуването му, в наръчниците е определяно като „само писмено“. Приведени са интересни и актуални примери от съвременната практика в писмената реч на студенти българисти. Обобщението на Б. Вълчев се разминава в известна степен с част от моите собствени наблюдения, които показват друга тенденция. Налагането на матурите, а преди това и различните конкурсни (напр. кандидатстудентски) изпити изостриха вниманието към някои правила и членуването заема едно от челните места сред тях. Всъщност от Балан до Пашов това е правилото, което предизвиква най-много напрежение.

Друга важна черта на монографията е, че в изводите, направени в края на изследването, всъщност са представени решения на всеки поставен въпрос. Много точно е формулиран и принципният отговор на въпроса как да се изяснят проблемите около нормата и кодификацията в съвременната българска езикова ситуация. Отговорът е един и е много вярно намерен: *като се познава историческият тип на българския книжовен език и се съобразяваме с теорията на книжовните езици*.

По своята същност книгата на Б. Вълчев може да се разглежда като учебник, защото поставя в много широк контекст обекта на изследването. Не бива да се пропуска и богатата библиографска справка, както и специалното място, което е отделил авторът на досегашните разработки, послужили за теоретична основа на изследването. Полезни са и приложенията. Заслужава специално да се отбележи грижата на автора да представи работата си в резюмета на български, английски, немски и руски, което днес е повече от необходимо с оглед на запознаването на чуждестранните филолози с нашите научни разработки.

„От историята на българския кни-

жовен език към теорията на книжовните езици“ от Боян Вълчев е пример за съвременно проучване, което показва, че проблемите на книжовноезиковата история не само не са изчерпани, но дават повод за нови и приносни разсъждения, като обогатяват лингвистиката не само в диахронен, но и в синхронен план. А това може да означава само едно – модерната лингвистика всъщност е и ще си остане историческата лингвистика. На фона на останалите съвременни езиковоисторически изследвания книгата на Б. Вълчев е напълно усамотена – както по своя модерен подход, така и по насочеността си едновременно към историята, теорията и практиката. Тя особено ярко показва творческия патос и натюрел на автора си, който е сред

малкото лектори, на чиито мултимедийно представени лекции студентите спонтанно пълнят аудиторията.

„От *историята* на българския книжовен език към *теорията* на книжовните езици“ е първата част от един обхванен изследователски проект. Чрез следващите две стъпки – „От *теорията* на книжовните езици към българската книжовноезикова *практика*“ и „От българската книжовноезикова *практика* към *историята* на българския книжовен език“ – ще бъде затворен един тематичен кръг, който вълнува много членове на нашето общество и със сигурност ще има сериозни научни приноси.

ВЛАДИСЛАВ МИЛАНОВ